

Szovák Kornél

„... *sub testimonio litterali eiusdem conventus ...*”¹
Bencés hiteleshelyek a középkori Magyarországon

„Mivel ... hívünknek ebben az ügyben hozzánk beterjesztett kérvényét megkaptuk, főleg pedig a Szent Margit szűz és vértanú iránt érzett különösen jámbor tiszteletünk okán, akinek a nevére és tiszteletére a Szent Benedek rendi szerzetestestvérek monostora Béla faluban megépült, ennek a monostornak és a benne élő mindenkori szerzetesek konventjének megfontolt lélekkel és biztos tudomásunkból kifolyólag, valamint főpapjaink és báróink ehhez járuló tanácsára olyan pecsétet engedélyeztünk és hagyunk jóvá, melyet ugyanezen Szűz és Vértanú Margit képének és az erre a pecsétre alkalmas köriratnak a felírásával ezüstből vagy rézből avagy más erre alkalmas fémről kell elkészíteni és megszerkeszteni. Egyszersmind elhatároztuk, hogy az említett monostor konventje ezen általunk engedélyezett pecséttel, melyet örök érvénnyel közhitelűnek nyilvánítunk, a többi közhitelű pecséttel rendelkező konventek és káptalanok mintájára és módjára függő vagy rányomott formában tanúság-, per- és másféle okleveleket pecsételhessen és erősíthessen meg, továbbá Kőrös és Pozsega vármegyékben tanúbizonyosságát tudományvételekre, tanúvallatásokra és minden más eljárás végzésére valamint bármiféle okleveleknek és megbízásoknak a végrehajtására – miként országunk többi konventjei és káptalanjai is – kiküldhesse, és az ezen ügyekben szükséges és törvényes okleveleket ugyanezen pecsét alatt mindazok számára, akiknek ez csak hasznos lehet, kiadhassa és átengedhesse, megszerkeszthesse, és végül az oklevéladásban és minden egyéb ügyben azzal a szabadsággal élhessen, amely ezekben az ügyekben a többi konventeket és káptalanokat jog szerint vagy a szokásjog alapján megilleti. Mi pedig egyáltalán mindazon okleveleket, melyeket ez a konvent az említett pecsét alatt törvényes módon kibocsát, jelen oklevelünk tekintélyével ugyanolyan érvényűnek nyilvánítjuk, amilyen érvényűnek a többi konventek és káptalanok okleveleit szokás tartani.”

Mátyás király idézett oklevele ugyan a formulás részek, így többek között a keltezés elhagyásával, a kancelláriáján használt formulagyűjtemény egyik darabjaként maradt korunkra, annyi azonban kiderül belőle, hogy eredetijét Budán titkos pecsét alatt állították ki, így kétségünk sem lehet afelől, hogy Mátyás szentkoronával történt királyi koronázása előttre, talán 1462 körülre tehető a megszerkesztése.² Az egyébként királyi kettős pecsétet igénylő kiváltságlevélben Mátyás kancelláriája a középkor sajátos fogalomkészletével írta körül azt a jelenséget, melyet mi jobbra hiteleshelyi gyakorlatnak szoktunk nevezni, s amelyet eszerint a középkor végén a kőrös megyei bencés konvent királyi kiváltság következtében folytathatott volna. Hiteleshelyi kiadványai azonban nem maradtak a korunkra, nagyon is valószínű, hogy nem is keletkeztek ilyenek, mivel a kiváltságlevél kelte után nem sokkal a betöltetlen apátság jövedelmeit, melyeknek a növelését a fenti privilégium is célozta, a kezelésükkel megbízott bánok a jajaik vár fenntartási költségeire fordították. A forrás mégis rendkívül érdekes. Érdekessége azonban nem abban rejlik, hogy részletekbe menően ismerteti a hiteleshelyeken folytatott tevékenységet, hisz akkoriban már számos magyarországi káptalan és szerzetesi konvent látott el hasonló feladatkört, s fennmaradt sok ezernyi oklevelükből alaposan ismerjük a közhitelességnek és magánjogi írásbeliségnek ezt a sajátosan magyar intézményét. Inkább az érdemel különös figyelmet ez esetben, hogy a régóta működő hiteleshelyek az

¹ 1350-ben a somogyi konvent oklevele szerint világi személyek a pannonhalmi apát földjéért járó haszonbért a tihanyi konventben kellett megfizessék a konvent írásbeli bizonyága mellett. *Borsa 1997*, 43.

² *Kovachich 1799*, 518–519 (III, 107). V.ö. *Bónis 1967*, 225–260, különöse 245–246. *Bónis 1972*, 144–145; *PRT XII/B*. 462.

esetek túlnyomó többségében nem rendelkeztek a fentihez hasonló kiváltságlevéllel, hisz tevékenységük alapja nem az írott kiváltság, hanem – amint a fenti szöveg is elárulja – a szokásjog volt. Azt a területet is, amelyre egy-egy intézmény hatásköre kiterjedt, inkább csak a lehetőségek és az intézmény tekintélye határolta be, nem volt gyakorinak mondható, hogy pontosan meghatározták volna azokat a megyéket, ahol a hiteleshely elnyert jogkörét gyakorolhatta, miként az a bélai, s vele közel egyidőben a garamszentbenedeki apátság esetében is történt.³

A hiteleshelyek eredete

A hiteleshelyek tevékenységének vizsgálata régóta közkedvelt témája a magyar történetkutatásnak, elsősorban talán azért, mert az írásbeliség kapcsán a szűkebb értelemben vett művelődéstörténet körébe tartozik, másrészt, mivel olyan intézményről van szó, mely hazai gyökerekből nőtt ki, kétségtelenül a magyar jogfejlődés terméke. A középkor századaiban ugyanis Nyugat Európában teljességgel ismeretlen volt az a jelenség, hogy egyházi testületek saját pecsétjük alatt mások ügyeiben bocsássanak ki olyan oklevelet, mely általános elismertségre tartott volna számot. Antik előzmények alapján a romanizált területeken, így elsősorban Itáliában, valamint Németországban közjegyzők, Franciaországban pedig emellett még a városi jegyzők látták el azt a feladatkört, mely Magyarországon a közjegyzők működését korlátozó hiteleshelyekre hárult.⁴ Végül, de nem utolsó sorban az is közrejátszott ebben, hogy egy-egy intézmény nevében kelt oklevelek köre jól körülhatárolt forrásbázist nyújt, s az sem elhanyagolható szempont, hogy az eddigi kutatások olyan módszertani alapot képeznek, melynek segítségével egy-egy intézmény oklevéladásának feldolgozása ma már nem okozhat különösebb nehézséget.⁵ Az effajta kutatásnak persze korlátai is vannak, így legfőképpen az, hogy az említett forrásbázis segíthet az adott intézmény személyi viszonyainak, vagy a hiteleshely hatókörébe eső vidék települései helytörténetének feltárásában, a királyi kancellária kiadványaival szemben azonban jobbra nem sokat tehet hozzá az országos politika megismertetéséhez.

Az intézmény kialakulása és történeti háttere két szálon is a 12. század elejéig vezethető vissza.⁶ Az egyik a jogszolgáltatás különös, a középkorban azonban meglehetősen elterjedt formája, az istenítélet volt. Nehezen eldönthető eseteknél ugyanis az ítélezők nem ritkán folyamodtak a tüzesvas- ill. a vízpróba-hoz, melyek által a bírák a peres ügy kapcsán a Mindenható állásfoglalását igyekeztek kikényszeríteni. Kálmán király 1100 körül hozott törvénye értelmében ilyen tüzesvas- és vízpróbákat ekkortól kezdve csak a püspöki székesegyházakban és a nagyobb társaskáptalanoknál, valamint Pozsonyban és Nyitrán lehetett tartani. S valóban, történeti adataink szólnak arról, hogy Esztergom, Várad, Kalocsa és Eger székesegyházainál, továbbá a székesfehérvári, óbudai és aradi prépostságoknál végeztek is tüzesvaspróbákat, Váradról pedig ezeknek a Várad Regisztrumban párját ritkító dokumentuma is maradt az 1208–1235 közötti esztendőkből.⁷ Az istenítéletek lefolytatásánál

³ *Szentpétery 1930*, 216–217.

⁴ 1350-ben a győri káptalan kifejtette, hogy „Magyarországon nincs szokásban a közjegyzőség”. *Solymosi 1996a*, 481. Magyarországon a közjegyzők szerepe csak ott maradt érintetlen, ahol a hiteleshelyi oklevelek nem számíthattak bizalomra: nevezetesen az egyházi (ún. szentszéki) bíróságokon.

⁵ Különösen *Eckhart Ferenc* monográfiájára (*Eckhart 1914*), *Kumorovitz L. Bernát* mintaszerű feldolgozására (*Kumorovitz 1928*), *Borsa Iván* iránymutató tanulmányaira (pl. *Borsa 1987*) és *Solymosi László* idézett és alább idézendő összefoglalásaira szükséges utalni.

⁶ A továbbiakra ld. *Solymosi László* az intézmény történetét tömören összefoglaló szócikkét kimerítő bibliográfiával: *KMTL*, 263–264.

⁷ *Závodszky 1904*, 186 (22. tc.); *Solymosi 1989*.

a székesegyházak és társaskáptalanok kanonokjainak elsődleges feladata a szertartás liturgikus kereteinek biztosítása mellett a testületi tanúskodás volt. Ezen feladatuk megbízható ellátása miatt a Kálmán törvényében meghatározott egyházak papságát a 12. század végére általános tisztelet és megbecsülés övezte, a kanonokok élvezték az intézményük iránt megnyilatkozó tekintélyt és közbizalmat.

A másik szál a magyarországi magánjogi írásbeliség fejlődése volt. Ismét csak Kálmán korától fogva vannak részletes forrásadatok arra nézve, hogy az írásbeliségnek ekkorra vidéken központjai alakultak ki. A püspökségek székhelyén legkésőbb ekkortól kiterjedt egyházkormányzati írásbeliség folyt, a világi kormányzat tisztviselői írásban adminisztrálták az adóbegyűjtést, a vásárokon pedig a keresztények és zsidók közt létrejött, bizonyos értékhatárt meghaladó adásvételi ügyletekről pecsétes hárttyát, ún. *chartula sigillata*t kellett kiállítani. Emellett ha valakinek magánjogi ügyben írásra volt szüksége, valamelyik vidéki írásbeliségi központban – legtöbbször magánál az egyházi oklevélnyerőnél – megíratta oklevelét, majd azzal felkereste a királyi udvart vagy bevárta, míg a király kíséretével arra a vidékre érkezik éves utazása során, s a király környezetében lévő, a királyi kápolnát képező papság élén álló, világi rangot viselő egyházi személlyel, a kápolnaispánnal megpecsételtette azt. Ha az eredeti fogalmazat hagyott netán némi kívánnivalót maga után, akkor az udvari káplánok a *notarius* irányításával átfogalmazták és lemásolták a szöveget, s csak ezt követően került a hárttyára a királyi pecsét. A korszak írásbeliségének jellegzetessége volt, hogy a magánjogi írásbeliség többször a királyi pecsétet használta hitelesítő eszközül, aminek legfőbb oka abban keresendő, hogy Kálmán királynak az örökösödést megszorító intézkedései után a földbirtokadományokhoz ill. elidegenítésekhez szükséges volt kikérni az uralkodó beleegyezését, s megszerzésének legfontosabb jele a királyi pecsét volt. Gyökeresen megváltozott azonban a helyzet, amikor az 1180-as évek első felében III. Béla Párizsban iskolázott papjai segítségével megszervezte a kancelláriászerű oklevéladást, s a király nevében és pecsétjével folytatott írásbeliséget nem csak az esztergomi érsek felügyelete alatt álló királyi kápolnától függetlenítette, de egyszersmind a királyi udvarba összpontosította.⁸ Ezzel a vidéki magánjogi írásbeliség ellátásában új keletkezett, ráadásul éppen abban a korban, amikor az oklevél iránti igény mind fokozottabban nyilvánult meg a világi társadalom részéről is. A káptalani papságnak a közhitelű tanúskodás gyakorlatában kiforrálódott tekintélye és az írásbeliség iránti igény megnövekedése ezen a ponton találkozott össze a hiteleshely intézményében. Az 1180-as évek első felétől fogva ugyanis egyre-másra jelentkeztek a káptalanoknál azok a felek, akik a köztük létrejött jogi ügyletekről tisztes fizetség ellenében pecsétes írást kívántak szerezni. A kanonokok szerepe jogi tekintetben elsősorban továbbra is a jogügylet tanúsítása volt, mivel azonban tudtak írni, s a szükséges iróanyagokon kívül javarészt ekkoriban már általános közbizalmat élvező, ún. közhitelű (*autentikus*) testületi pecséttel is rendelkeztek, az ügyletről melleleg írást is állítottak ki.

Az első ilyen oklevelek a veszprémi (1181), székesfehérvári (1184), az esztergomi (1208) és a győri káptalanoktól (1210) maradtak fenn, akikhez az 1210-es évek után folyamatosan csatlakoztak a többi székes- és a tekintélyes társaskáptalanok is.⁹ Az Aranybulla néven ismert nagy kiváltságlevél 1231. évi megújítása mutatja, hogy a központi kormányzat is hamar felismerte az újonnan kialakult intézményben rejlő lehetőségeket, amikor elrendelte, hogy a jogszolgáltatásban fontos szerepet játszó, ekkoriban azonban tekintélybeli hanyatlásnak indult, közkeletűen poroszlónak, majd később királyi embernek nevezett hatósági megbízott perbeli és peren kívüli eljárásait a megyéspüspök vagy a káptalan, kisebb

⁸ Kumorovitz 1963; Kubinyi 1975.

⁹ Solymosi 1984a, 106–109.

ügyekben pedig a szomszédos konvent bizonyossága tanúsítsa.¹⁰ Ezt követően – részben a társadalmi és kormányzati változások, részben pedig az V. István halálával beköszöntő zűrzavaros állapotok folytán – került sor a hiteleshelyeknek az adományrendszer adminisztrálásába való fokozott bevonására az 1270-es évek elejétől, s ezzel teljesedett ki tevékenységi körük.¹¹ Az elvégzendő munka ekkor már határozottan két válfajra oszlott, amit a kiállított oklevelek külleme is világosan jelzett. A hiteleshelyhez forduló magánfelek *bevallásait* az oklevélnyerők kérése, igényei és pénzügyi lehetőségei szerint függőpecséttel ellátott és hártýára írt, örök érvényre számot tartó kiváltságlevél (ún. privilegiális) formájában foglalták írásba, vagy szerényebb, de továbbra is nyílt (ún. pátens) alakban, papíron, hátlapra nyomott vagy befüggesztett pecsét alatt állították ki. Az uralkodói parancsra vagy hatósági megkeresésre végzett hiteleshelyi külsőmunkáról (birtokok határjárása, birtokbaiktatás, tudományvétel, tanúkihallgatás, stb.), amikor is egy hiteles tanúnak az illető intézményből a peres felek költségén útra kellett kelnie, hogy a helyszínen hajtsa végre a megkereső levélben foglalt feladatokat, ennek a királyi ember kíséretében a hiteleshelyre való visszatérte után a megfelelő udvari bírósághoz címzett jelentésben (ún. relációban) foglalták össze az eljárás során történeteket. Az oklevelek kiállításai költségeit természetesen az oklevélnyerőnek kellett fedeznie csakúgy, mint a külső munkát végző hiteleshelyi kiküldött napidíját is, amelyek összegéről az Árpád-kor végén királyi tanácshatározat is rendelkezett, majd a törvények több ízben is szabályozták a megkívánható összegek nagyságát.

Mivel a fentiek szerint is a lényeg a pecsét birtoklásában vagy annak hiányában rejlett, s a király is a pecsét érvényének kiterjesztésével vagy korlátozásával befolyásolhatta egy-egy intézmény jogkörét, fontos szót ejteni arról, hogy kezdetben a pecsét a hitelesítésnek csak egyik, nem is a legnépszerűbb módja volt. Kezdetben ugyanis amellet, hogy a jogügylet tanúit felsorolták az oklevélben a szöveget egy hártýára – többnyire egymás alá – kétszer vagy háromszor leírták, majd közébük a szabadon hagyott helyre az abécé több-kevesebb betűjét vagy más grafikus jelet írtak, s azokon keresztül hullámvonalban két vagy több darabra vágták a hártýát. A hitelességet a darabok összeillése jelentette. Nem volt azonban ritka eset, hogy a három példány egyikének őrzéséről maga a kiállító hiteleshely gondoskodott, sőt idővel más oklevéladók okleveleit is átvette megőrzésre, amivel megvetette a későbbi hiteleshelyi (vagy országos) levéltár alapjait. Az 1210-es évek után egyre gyakrabban meg is pecsételték a *chirographált* okleveleket a hiteleshelyi pecséttel, s ily módon a tanúk felsorolásával együtt háromféle hitelesítési eszközt alkalmaztak a jogérvény biztosítására. Egyes hiteleshelyeknél, mint pl. a fehérvári kereszties konvent esetében is történt, királyi rendelkezés vezette be a pecséthasználót a 13. század dereka előtt nem sokkal.¹² A *chirographumot* a pecsét lassanként kiszorította, s annak ellenére, hogy alkalmanként még a 15. században is előfordul, a 13. század közepe után már egyre inkább pusztán díszítő szerep jutott számára az okleveleken.

A bencés konventek oklevéladó tevékenységének kezdetei a 13. században

A magyarországi írásbeliség története a korai időktől fogva szorosan összefonódott a bencés szerzetességgel, s ez nem csak a könyvkultúrára, de a hivatali írásbeliségre is igaz. A bencés konventek 11. századtól fogva tevételesen is részt vettek a számukra kiállított oklevelek megfogalmazásában, adott esetben maguk szerkesztették meg azokat. Ennek ellenére első, még nem saját nevükben kelt, de már saját hitelesítő eszközt, konventi pecsétet alkalmazó magánokleveleik csak a 13. század első harmadából maradtak fenn. 1201-ben a pannonhalmi,

¹⁰ *Marczali 1901*, 137–138 (21. art.).

¹¹ *Szovák 1998*, 223–231.

¹² *Solymosi 1996b*, 180–201.

majd 1210-ben a bakonybéli konvent állított ki a monostor birtokügyeiben magánoklevelet, majd 1215-ben a somogyvári, 1225-ben a garamszentbenedeki, 1239-ben pedig a szőregi konventek követték a példájukat. Hasonló jellegű volt az az eset, amikor a magánalapítású monostor kegyura vette igénybe saját céljára a konventi oklevéladást, amint a lébényi konvent esetében is történt 1220 táján. Solymosi László megfogalmazása szerint a bencés konventek belső írásbelisége a későbbiekben is sokkal fejlettebbnek bizonyult, mint hiteleshelyi tevékenységük.¹³

A hiteleshelyi intézmény kialakulásában, mint fentebb láttuk, a káptalanoknak jutott vezető szerep, a bencés monostorok tevékenységének megindulása kétségtelenül másodlagosnak bizonyult, s ez a sorrend a későbbiekben sem változott. Az Aranybulla 1231. évi megújítása a poroszló ténykedését csak a kisebb jelentőségű ügyekben kötötte a szomszédos konventek és kolostorok tanúskodásához. A rendelkezés a gyakorlatban, kezdetben többnyire úgy valósult meg, hogy a monostorok előljárói tanúsították a jogügyletet. 1240-ben a jáki és kapornaki apát, 1244-ben a pannonhalmi apát eljárásáról tudósítanak a források. Ennek a korai, még kialakulatlan gyakorlatnak a következménye, hogy 1270 előtt gyakran apátok intéztek jelentéseket a megbízások teljesítéséről az uralkodóhoz, s az is, hogy számos Árpád-kori hiteleshelyi kiadvány az apátot is szerepelteti az oklevéladók megnevezésének sorában, sőt esetenként a hitelesítésnek az apát pecsétje is fontos kelléke volt. Hogy a káptalanok 1250-re oklevéladásuk számarányait tekintve sokszorosan felülmúlták a bencés konventek együttes teljesítményét, még akkor is annak bizonyítéka, hogy a bencés szerzetesség nem a társadalom jogi igényeinek kiszolgálását tűzte legfőbb feladatául, ha nem egy szerzetesrendet megelőztek is a hiteleshelyi munka megindításában.¹⁴

Ugyan az apátok szerepe a hatósági megbízások teljesítésében még hosszú ideig megmaradt, számos konvent már 1250 előtt bocsátott ki saját pecsétje és neve alatt oklevelet. Érdekes módon a sort nem azok a konventek nyitották meg, melyek életének a későbbiekben szerves összetevőjévé vált a hiteleshelyi munka végzése, még csak nem is a nagy uralkodói dotációval rendelkező királyi alapítások, hanem olyan kisebb intézmények, melyeknek az írásbelisége rövid életűnek bizonyult. 1221-ben egy oklevélnek nem is az *intitulatiójából*, hanem a pecsételési megerősítő záradékából derül ki, hogy az annak tatai konventnek a kiadványa, melynek ezen egyetlen oklevelén kívül nem is maradt fenn más írásbeli tevékenységet bizonyító emléke. Egy említés szerint a tihanyi konvent 1228-ban a lébényi apát birtokügyében bocsátott ki oklevelet, de első kétségtelenül hiteleshelyi jellegű kiadványa teljes szövegében csak 1244-ből maradt az utókorra. Nem kétséges a lébényi monostor 1229. évi oklevelének közhitelű jellege sem, melyet saját szerzetese jogügyletében állított ki a konvent. Az első olyan oklevélkibocsátó bencés intézmény, mely a későbbiekben is jelentős szerepet játszott, csak ezeket követően jelentkezett első oklevelével. 1232-ben az apát és a konvent pecsétjével látták el a garamszentbenedeki konvent első oklevelét, melyet *chirographáltak* is. Említésből ismert a legkorábbi tiszántúli bencés hiteleshely, a szentjobbi konvent első szereplése 1239-ben, mely hosszú ideig ezután nem folytatott oklevéladást. A nagy valószínűség szerint bencés rahoncai konvent 1240-ben már perbeli bizonyítási célból állított ki oklevelet, de a biztonság kedvéért a kiadványra a konventé mellett rátették az ítélkező Pál bán és két egresi ciszterci szerzetes nevében apátjuk pecsétjét is. Az almádi konvent saját kegyura szolgafelszabadítását foglalta hiteleshelyi oklevélbe 1249-ben, de a rendelkező vállalta, hogy más hiteleshellyel is megerősítetteti rendelkezését. Annak ellenére, hogy a csatári konvent írásbeli tevékenysége a 12. század közepétől rendelkezik emlékekkel, első oklevele csak 1250-ből maradt fenn. Az 1221–1250 között eltelt évtizedekből tehát

¹³ Solymosi 1996a, 481–483 és 491. Ebbe a hagyományba sorolható a hiányzó jogbiztosító eszközök pótlása is, v.ö. Kiss 1999, 237–262.

¹⁴ Solymosi 1996a, 488–489.

Almád, Csátár, Garamszentbenedek, Lébény, Szentjobb, Tata és Tihany konventjei 8 oklevelükkel képviselik a bencés hiteleshelyi oklevéladás kezdeteit.¹⁵

Az Árpád-kor utolsó fél évszázadában azonban a többi konventek is felsorakoztak társaik mellé. A kapornaki apát a jáki apáttal együtt az 1231. évi rendelkezés értelmében már 1240-ben már tanúskodott egy ügyben, a konvent azonban csak 1251-ben bocsátott ki saját szerzetese ügyében oklevelet, első teljes szövegű kiadványa ugyanezen esztendőben kelt, ezt követően azonban csak 1292-ben bukkanunk újabb kapornaki kiadványra.¹⁶ A zalai konvent hiteleshelyi tevékenységének első emléke szintén 1251-ből való, amikor is egy bencés szerzetes rendelkezését foglalták írásba. Ezt követően 1260-tól az Árpád-kor végéig a kiadványok száma megközelíti a negyvenet, ami korántsem tekinthető kevésnek.¹⁷ Az ekkor már évszázados írásbeli hagyományokkal rendelkező, 1201 óta saját nevében több oklevelet is kibocsátó pannonhalmi konvent első hiteleshelyi ténykedésének emléke 1253-ból említésből ismert, ezt követte 1257-ből az első teljes szövegében korunkra maradt bevallást írásba foglaló oklevele, majd 1258-ból az első külső munkáról kiállított – ekkor még privilegiális formájú – jelentése.¹⁸ Pécsváradról az első hiteleshelyi oklevél 1254-ből maradt fenn, de ez belső megformáltsága tekintetében esetleg korábbi gyakorlatot is feltételez.¹⁹ Ugyanebben az esztendőben jelentkezett a Szent László alapította somogyi konvent is első okleveleivel, melyeknek a száma az Árpád-kor végére megközelítette a negyvenet, mintegy előrevetítve azt, hogy a somogyi konvent nagy jövőre tekint a hiteleshelyi oklevéladásban.²⁰ 1256-ban a zobori konvent jelentkezett oklevelével, melyben tanúsította, hogy a garamszentbenedeki apát nevében Jakab rendtag tiltakozott monostoruk birtokainak elidegenítése ellen. 1277-ben aztán Zoboron újra csak a garamszentbenedeki apát jelentett be tiltakozást, ezúttal az esztergomi érsek birtokfoglalásai ellen.²¹ A bakonybéli monostor is először saját ügyében állított ki oklevelet 1258-ban, 1276-ban azonban már hiteleshelyi reláció készült IV. László király parancsára, melyet ugyan záradékokkal nem láttak el, nem is kelteztek, de az apát és a konvent nevében állították ki.²² Az első teljes szövegében ismert szekszárdi konvent nevében kiállított oklevél csak 1279-ben követte társait, legkorábbi eredeti formában fennmaradt oklevele azonban csak III. András korából maradt fenn.²³ A földvári monostor 1299-ben állított ki először hiteleshelyi oklevelet, melyben egy ló ügyében történt megegyezést tanúsított egy földvári lakos érdekében.²⁴ 1288-ban Kolozsmonostoron is apáti oklevél említésével kezdődik a hiteleshelyi gyakorlat, ám az első kétségtelen hitelű, de magán jellegű oklevél 1308-ból maradt korunkra. Teljes szövegű hiteleshelyi oklevéllel csak 1310-ben találkozunk, ezt követően indult csak meg az 1330-as években a rendszeres hiteleshelyi oklevéladás.²⁵ A dömölki konvent rövid életű hiteleshelyi működését csak az

¹⁵ *Solymosi 1996a*, 481–491.

¹⁶ *Solymosi 1996a*, 495, 50. jegyzet; *Zala vármegye*, 21–22; *Bilkei 1999*, 8. *Nagyfalusy II*, 146–166.

¹⁷ *Solymosi 1996a*, 495, 50. jegyzet; *Bilkei 1999*, 8–9.

¹⁸ *Szovák 1996*, I. 422–424.

¹⁹ *Kosztá 1990*; *Kőfalvi T. 1997*. Részletesebb kifejtése (a továbbiakban erre hivatkozok): *Kőfalvi T. 1998a*, 129–131.

²⁰ *Borsa 1995*. Borsa Iván feldolgozással is fölerő, nagy jelentőségű forrásközlése az évkönyv további kötetiben folytatódott: *Borsa 1996*; *Borsa 1997*; *Borsa 1998*; *Borsa 1999*. A somogyvári hiteleshelyi oklevelek regesztáinak közlését Komjáthy Miklós Mohácsról visszafelé kezdte meg: *Komjáthy 1970–1989*. A sorozatot Borsa Iván fejezte be: *Borsa 1993*.

²¹ Az 1234. évi zobori oklevél nem megbízható, az 1247. évi oklevél egyértelműen hamis: *Solymosi 1996a*, 495. 50. j. Az 1256. évi oklevél hitelét legutóbbi közlője mindenestre nem tartja minden gyanún felül állónak. V.ö. *Codex diplomaticus Slovaciae II*. 386–387. Az előbbi alapján az 1277. évi oklevél hitelét is érheti kifogás: *Wenzel XII*. 220–221.

²² *PRT VIII*. 296, 299.

²³ *Szakály 1968*, 9–60, 10–11 és a 16. oldal utáni tábla.

²⁴ *PRT XII/B* 169; *HO VIII*. 390–391 = DI 97859.

²⁵ *Sipos 1979*, 37–38. *Anjou-kori oklevéltár II*. 970. sz.

1330-as években kezdte meg.²⁶ A két utóbbi intézmény kivételével a bencés konventek jelentős részénél nem sokkal 1250 után megindult a hiteleshelyi oklevéladás. A későn kezdő dömölki konvent ugyan nem sokáig folytatta működését, de a kolozsmonostori konvent lett az a bencés hiteleshely, mely számarányait tekintve a legjelentősebb emlékanyagot hagyta hátra. A szóbeli megbízások láthatóan a 13. század második felében a legtöbb olyan bencés konventnél, mely a későbbiekben hosszabb-rövidebb ideig foglalkozott hiteleshelyi munkával, szorosan összefonódtak az írásbeliséggel, s szorosabbra fogták a monostorban élők és közvetlen környezetük kapcsolatait.²⁷

A hiteleshelyek és a királyi hatalom

A királyi hatalom beavatkozása a hiteleshelyek életébe koránt sem volt ritka, sőt a 14. századtól fogva egyre intenzívebbé vált, hisz korai időktől fogva egyre növekvő mértékben igényelte a királyi kormányzat és igazságszolgáltatás is azoknak az egyházi intézményeknek a közreműködését, amelyek saját pecsétjük alatt közhitelű oklevelet állíthattak ki, s emiatt bizonyos fokú felügyeletet is gyakorolt a mindenkori uralkodó a hiteleshelyek felett, mintegy a királyi hatalom szervezte ezeket közhitelességi szervezetté.²⁸ 1330-ban I. Károly többek között királyi emberével a győri káptalan tanúskodása mellett ezért vizsgálhatta ki, hogy *vajon a (bakony)béli konventnek van-e olyan pecsétje, melynek jogerejét a környékbéliek (jog)ügyeik intézésében más konventek okleveleinek módjára igénybe vehetik.* A győri káptalan jelentése szerint a béli monostor régtől fogva olyan konvent, mely saját pecsétet használ más konventek módjára.²⁹ Az idők során bekövetkezett visszaélések megszüntetésére I. Lajos király 1351-ben el is rendelte, hogy a kisebb konventek hagyjanak fel a birtokelidegenítések tárgyában az oklevélkiadással, és pecsétjüket érvénytelennek kell tekinteni. Ezt követően 1353-ban az egrí káptalan egyik oklevele szerint az uralkodó felülvizsgálatra Budára hozatta az összes székes- és társaskáptalanok, valamint konventek pecsétjeit.³⁰ A rendelkezés természetesen a kisebb bencés konventeket sem hagyta figyelmen kívül, annál is kevésbé, mert ezek közül számosan visszaélésre mindenkor lehetőséget nyújtó magánkegyuraság alatt álltak. A rendelkezés értelmében be kellett szüntetni további oklevéladó működésüket 1351–1353-ban az almádi, a bakonybéli, a csatári, a dömölki, a földvári és a tihanyi konventek, de nem hallunk többet a tatai konvent oklevéladásáról sem,³¹ s a többi konventek közül is akadt olyan, melynek oklevéladásában kényszerű szünetet okozott a pecsétvizsgálat, nyilván nem véletlenül nem maradt kiadványa a szekszárdi konventnek 1350–1354 közötti esztendőkből, de egy-egy 1355 ill. 1357. évi oklevél kivételével 1401-ig a kapornaki konventnek sem ismerjük többoklevelét. A bakonybéli apát és konvent 1354-ben egy magánjellegű kiadványt az apát pecsétjével volt kénytelen ellátni, mert indoklása szerint *pro tunc conventus noster sigillo suo propter dominum nostrum regem caruit, sicut aliorum conventuum privationem.*³²

A későbbiekben is érhatték megszorítások a hiteleshelyi gyakorlatot. A 15. században az idő előrehaladtával egyre gyakoribbak és kirívóbbak lettek a visszaélések. A szentjobbai

²⁶ PRT XII/A 7.

²⁷ Szakály 1968, 10–11.

²⁸ Eckhart 1914, 440–449.

²⁹ Eckhart 1914, 422. Szovák 1996, 422.

³⁰ 1351: 3. tc.: *Minuti etiam conventus ab emanatione litterarum suarum super perpetuatione possessionum conficiendarum cessent et eorum sigilla omni careant firmitate. Decreta regni Hungariae 1301–1457*, 131. Az intézkedést szó szerint megismételte az 1397. évi 28. tc. uo. 164. Eckhart 1914, 421–422.

³¹ Szentpétery 1930, 136–137.

³² PRT VIII. 331; Szentpétery 1930, 215.

konvent, amely – mint láthattuk – már az Árpád-korban jelentkezett oklevelével, hosszú ideig nem hagyta hátra effajta működésének egyetlen emlékét sem, mígnem 1468-tól tetemesen meg nem szaporodtak az oklevelei. 1486. évi 59. törvénycikk azonban – visszhangozva az 1351. évi dekrétum szavait – megvonta oklevélkiállítási jogát.³³ Idővel a jogosítványokban korábban korlátozott hiteleshely működését éppen a központi hatalom volt kénytelen néhanapján visszaállítani vagy egy befolyásos kegyúr kérésére vagy a helyi lakosság igényeinek figyelembevételével. Az előzőre történt példa a csornai konvent esetében, amikor is Kanizsai János esztergomi érsek kérésére Zsigmond király 1393-ban a premontrei konventnek visszaadta a hiteleshelyi pecsétet, de szigorúan megtiltotta, hogy az Osl nemzetség számára ezzel oklevelet állítson ki.³⁴ Az utóbbira pedig, amikor 1498-ban az országgyűlés végül is visszaadta az uralkodóval a szentjobbi konventnek az autentikus pecsét használatának jogát, mivel az indoklás szerint *nem valamely vétség miatt, hanem a kisebb konventek között az általános érvényű dekrétum értelmében vették el, ... (és) az országlakos urak nem nélkülözhetik ennek a konventnek a pecsétjét.*³⁵ Az már inkább a körülményeken múlt, hogy a hiteleshelyi jogosítványát visszanyert apátság nem élhetett jogaival, mivel több ízben gazdát cserélt a következő esztendő során, mígnem 1499-ben végképp a pálosok kezére került a monostor, s ők nem foglalkoztak közhitelű oklevéladással.

Ekkortól a bencés konventek működésével törvény többé nem foglalkozott, de súlyos vád érte a somogyi konvent tevékenységét 1497-ben a szlavóniai nemesek részéről, akik is azon meggyőződésüknek adtak hangot, hogy a somogyi konventhez Szlavóniából csak olyanok fordulnak ügyeikkel, akiknek igaztalan a dolguk. Ekkor ugyanis a vád szerint egy Dorottya nevezetű fogva tartott özvegyasszonyt Pálfi Bálint kényszerített a konvent színe előtt tett bevallásra Báthori András hatalmaskodása kapcsán. A somogyi konvent sértett hangvételű levelében a vádat azzal utasította vissza, hogy soha még kifogás nem érte a korábbiakban pecsétje tekintélyét, mely nem csak a megyei, de országos dolgokban is érintett.³⁶ Az 1486. évi törvény mindenesetre sokat foglalkozott a „hihetetlen szabálytalanságokkal”, melyek a hiteleshelyek működése során történtek, s azzal igyekezett ezeket kiküszöbölni, hogy a munkában résztvevő személyzettel kapcsolatban megfelelő javadalmas helyzetet, vagyoni állapotot írt elő, illetve megszabta, hogy a konventek esetében külső munkára csak áldozópapot szabad kiküldeni.³⁷

Bencés hiteleshelyek és a társadalom

Az 1351. évi rendelkezést számos konvent így is túlélte, melyek azután valóban tetemes mennyiségű oklevelet hagytak maguk után az utókorra. Garamszentbenedek, Kapornak, Kolozsmonostor, Pannonhalma, Pécsvárad, Somogyvár, Szekszárd, Szentjobb, Zalavár és Zobor kisebb-nagyobb zökkenőkkel továbbra is rendelkezésére álltak a hozzájuk fordulóknak.

³³ *Decreta regni Hungariae 1458–1490*, 298: *minuti conventus et presertim conventus de Zenthjog deinceps ab emanatione litterarum cessent et omni careant firmitate*. A tiltást az 1492. évi 39. törvénycikk is megismételte. V.ö. *Szentpétery 1930*, 215.

³⁴ *Szakály 1968*, 10, 45. 11. j.

³⁵ 1498. évi 11. tc. *Corpus iuris* I. 600–601; *Komjáthy 1976*, IV. 40–44.

³⁶ Az ügyet ismerteti *Komjáthy 1976*, IV. 42–43, 47–48. D1 104063: *Cum tamen nullus hominum circa hoc sigillum nostrum usque in hodiernum diem aliquid mali recte dicere potest, quia istud sigillum non tantum istius comitatus Simigiensis privatum, in qua (sic) ista ecclesia nostra existit fundata, sed regni ac eciam ex vobis ad conventum nostrum venisse et certas fassiones fecisse recolimus. Ideo nobis non oportet quempiam in suis iustis iuribus opprimere et iustas litteras extrahendas abnegare.*

³⁷ 1486. évi 10. tc.: *per homines capitulorum et conventuum ... pro favore, pretio, dono, odio, timore et complacentia plurime et incredibiles enormitates tam in fassionibus quam etiam litterarum emanationibus committi solent ... Decreta regni Hungariae 1301–1457*, 272.

A fennmaradt oklevelek száma alapján következtethetünk működésük intenzitására is. A legtöbb oklevelet, mintegy hétezeret, a protokollum-bejegyzéseket nem számolva is legalább négyezret a kolozsmonostori konvent bocsátotta ki, ezt követte a másik nagy királyi apátság, a garamszentbenedeki a maga mintegy háromezer kiadványával. A két konvent hozzávetőleges számarányai alapján forgalmával megközelítette a nagy székeskáptalanokét, s csak az országos hatáskörű hiteleshelyek mögött maradtak el némileg. Körülbelül másfélezerre tehető a somogyi, zalai és kapornaki konventek fennmaradt okleveleinek a száma, ami még mindig jelentős forgalomnak látszik, Somogyvár és Kapornak esetében ezt bizonyosan a megyei közgyűlések indokolták. Ezer körüli a pannonthalmi és a pécsváradi, félezer a szekszárdi és a zabori konventek korunkra maradt kiadványainak a száma, ami már inkább ritkás forgalomra vall, végül az 1468–1486 között eltelt másfél évtizedből mintegy kétszáz kiadványt ismerünk a szentjónai konventtől, ami az idő rövidségét tekintve így is tetemes, legalábbis a garamszentbenedeki konventét meghaladó forgalmat jelent.³⁸

A forgalom nagyságát leginkább akkor értékelhetjük helyesen, ha egy pillantást vetünk a hiteleshelyek országos szórtságára. Ebben a tekintetben a Dunántúl és a Délvidék sűrűn behálózott területnek számított, a Felvidéken kevesebb hiteleshely működött, az Alföldön és Erdélyben pedig alig néhány testület állt rendelkezésre. Ebből adódott, hogy az észak-magyarországi hiteleshelyek körzete igen nagy volt, 8–10 megyére terjedt, a délieké kicsi, 3–4 megyényi. Ezt az arányt a bencés konventek forgalma is alátámasztja.³⁹ A kolozsmonostori konventhez elvélve még dunántúliak is fordultak bevallásaik írásba foglalása érdekében, kisebb területre terjedt ki a hatósági parancsra vagy felkérésre végzett külső munka, melyre általában a perek bevezető szakaszában került sor. Mindenestre volt egy szűkebb törzsterület, ahol a konvent működését folytatta. A pécsváradi kiküldött jobbjára csak Baranyában járt, de más megyék területéről is megkeresték a konventet, főképp Somogyból, Tolnából, Valkóból és Bodrogból. Szekszárd körzetét erősen korlátozta az a tény, hogy a közelében igen sok nagy forgalmú hiteleshely működött. Tolna, Baranya és Bodrog megyék képezték a törzsterületét, de a pécsváradi konventtel Baranyában is és Tolnában is fedték egymás illetékességét. A szélek (Fejér és Somogy megye) felé egyre ritkul a megkeresések száma. Pannonthalma törzsterülete a környező megyékre terjedt ki, de kiküldöttjei Zalában, Somogyban és Tolnában is megfordultak.⁴⁰ Az illetékességet természetesen több tényező is befolyásolta. Garamszentbenedek és Béla esetében – mint fentebb láttuk – királyi határozat rendelkezett a terület nagyságáról, csakúgy, mint a legtöbb hiteleshely esetében is a 15. századi törvények igyekeztek korlátozni a hatókört. Mivel továbbá többnyire birtokügyek kerültek szóba, a tulajdonos lakóhelyétől függetlenül fontos volt az adott birtok fekvése. Végül a bevallások esetén azok tartalmát ugyan a hiteleshely személyzete nem volt köteles ellenőrizni, de a bevallást tevő feleket a konvent tagjainak ismernie kellett.⁴¹

³⁸ A kiadványok számára a Magyar Országos Levéltár elektronikus adatbázisa segítségével következtettünk (Arcanum, Adatbázis Kft. Az adatbázis felelőse: Rácz György). Ahol nem áll rendelkezésre feldolgozás (nem lévén mód egyenként kézbe venni az összes oklevelet) az adatokat bizonytalanná teszi, hogy a kiadványok között többszörös átiratok és magán jellegű oklevelek is szerepelnek, sőt rosszul meghatározott oklevéladó is előfordulhat. Ahol azonban jó feldolgozás áll rendelkezésünkre (Kolozsmonostor, Pécsvárad, Pannonthalma, Somogy, Szekszárd), azok megerősítik az arányok megbízhatóságát.

³⁹ Szakály 1968, 28.

⁴⁰ Sipos 1979, 43–44; Kőfalvi T. 1998a, 147–148; Szakály 1968, 28–29; Szovák 1996, 430.

⁴¹ Ez utóbbival kapcsolatban a felelősség hártását szolgálták az *assecuratiós* jegyzetek, melyeket vagy az oklevél főszövegébe ágyaztak, vagy külön helyre jegyezték föl. Szekszárdon pl. a királyi kúriai kancelláriai jegyzetek hatására a hátlapon a pecsét alá írták ezeket, vö. Szakály 1968, 13. A zabori konvent 1375-ben egy esetben a *plica* közepére írta: *De noticia supradicti Johannis filii Petri per Mychaelem filium Benedicti de Kayol sumus assecurati*, Df 209032. A pannonthalmi konvent 1385-ben jegyezték fel először ismereteink szerint *assecuratiót*: Szovák 1996, 432.

A kibocsátott oklevelek fennmaradása természetesen – mint általában – a bencés konventek esetében is esetleges volt. Alig van teljes szövegében fennmaradt ügyvédvalló levél, hisz ezeket a megbízás lejártával szinte kötelezően megsemmisítették, holott igen nagy számban utalnak ilyenek egykori meglétére a fennmaradt oklevelek.⁴² Már a középkor folyamán is pusztult a konventek sekrestyéjében őrzött okleveles anyag erőszakos cselekmények során. 1220-ban Vilmos erdélyi püspök pusztította a kolozsmonostori konventet okleveleivel együtt, Szekszárdon 1223 előtt Tábor fiai vittek végbe tetemes pusztítást, 1457-ben pedig Tamás vránai perjel, de a levéltár pusztulása leginkább az 1526-os török előnyomulással hozható kapcsolatba. Zalavárott 1341-ben pusztított tűzvész, mely megtizedelte az okleveles anyagot.⁴³

A bevallást tevő ügyfelek Pannonhalmán, mint másutt is, az esetek túlnyomó többségében környékbeli kis- és középbirtokos nemesek voltak, akik igyekeztek apró-cseprő jogaikat kis költségek ráfordításával biztosítani. Kolozsmonostoron a nemesek legtöbbszörre birtokügyekben, a városi polgárok azonban inkább oklevélátírási ügyekben jelentek meg a konvent előtt, mert magánügyeiket a városi jegyzők előtt foglaltatták írásba. Szekszárdon jobbágyok is rendszeresen tettek bevallást a konvent előtt.⁴⁴ Mivel Somogyban több nagy egyházi intézmény is jelentős birtokokkal rendelkezett, ezek tulajdonosai rendszeres látogatói voltak vagy személyesen, vagy gazdatisztjuk révén a somogyi konventnek, köztük nem ritkán a pannonhalmi apát is.⁴⁵ A bencés monostorok egyébként gyakori ügyfelei voltak egymásnak, a pannonhalmi konvent 1387 előtt több mint hetven esetben állított ki oklevelet a bakonybéli monostor birtokügyeiben, s ez a szám a későbbiekben csak gyarapodott.⁴⁶ A diplomatikai kutatás a hiteleshelyi okleveleket tartalmuk szerint különböző csoportokba szokta sorolni, szempontunkból most mindössze annyi lényeges, hogy ezek legtöbbszörre birtokügyeket ölelnek fel. Előfordult azonban, hogy az adásvételi ügyek mellett politikai jellegű megegyezés írásba foglalására került sor. 1467-ben ugyanis, amikor az erdélyi nemesek, szászok és székelyek szövetséget kötöttek Mátyás király ellen, megállapodásukat a kolozsmonostori konventtel foglaltatták írásba. Politikai tényekről járulékos értesülések is kerültek az oklevelekbe. A szekszárdi konvent oklevelei tudósítanak példának okáért arról, hogy Lévai Cseh Péter volt macsói bán azért vett fel kölcsönt 1433-ban, mert a husziták ellen hadba vonult, 1476-ban pedig Horváth Péterről megtudható, hogy korábban a Vitéz-összeesküvés miatt kellett külföldre menekülnie.⁴⁷

A külső munka tekintetében a bencés konventek ügy- és ügyfélköre fokozatosan teljesedett ki. Jól szemlélteti ezt a somogyi konvent tevékenysége. A konvent relációs

⁴² Az ügyvédvalló okleveleket rendszerint saját prokurátorainak a konvent maga állította ki: *Szakály 1968*, 13–14. A pannonhalmi konvent fennmaradt szövegű ügyvédvalló oklevele az apát ügyében kelt 1427-ben, v.ö. *Szovák 1996*, 461, 87. j. Szövegét közli: *Dreska 1997*, 61. Számos ügyvédvalló oklevél rövidített szövege maradt fenn a protokollumban: *Sipos 1979*, 39. A somogyi konvent első ilyen oklevele teljes szövegben 1348-ból maradt, mikor is Lindvai Miklós bán fia Miklós özvegye, Margit asszony vall ügyvédet a konvent előtt: *Borsa 1997*, 41.

⁴³ *Sipos 1979*, 34; *Szakály 1968*, 10; *Bilkei 1999*, 8.

⁴⁴ *Szovák 1996*, 431; *Sipos 1979*, 40; *Szakály 1968*, 13. Somogyváron sem volt ritka eset, hogy helyi, mezővárosi polgárok intézték ügyeiket a konvent előtt, pl. 1349-ben: *Borsa 1997*, 41, majd 1523-ban: *Komjáthy 1971*, 48–49.

⁴⁵ Veszprémi püspök, 1328: *Borsa 1996*, 65; Nyúlsgizeti apácák tisztje, 1345: *Borsa 1997*, 34; a tihanyi apát, Tamás személyesen jelent meg 1322-ben a monostor két Gamas nevű falvának jobbágyait kiváltságolása ügyében: *Borsa 1996*, 59; Szintén a tihanyi apát, 1325: *Borsa 1996*, 63; Pannonhalmi monostor 1255-ben: *Borsa 1995*, 7, 1261-ben: uo. A pannonhalmi apát offciálisa, Bálint fia László jelenik meg a konvent előtt, 1318: *Borsa 1996*, 56, Vilmos pannonhalmi apátot Péter comes, az offciálisa képviseli, 1338: *Borsa 1997*, 20–21.

⁴⁶ *Szovák 1996*, 430; *Dreska 1997*. 1267-ben a szekszárdi konvent oklevélért a pécsváradai konventhez fordult, *Szakály 1968*, 13.

⁴⁷ *Sipos 1979*, 39; *Szakály 1968*, 15.

munkája szintén az adományrendszer adminisztrálása kapcsán indult meg. Erről először egy 1270–1272 között V. Istvánhoz szóló jelentésből értesülünk egy birtokbaiktatás kapcsán. 1275 körül egy másik hasonló ügyében a reláció már átírta az apáthoz és a konventhez szóló királyi parancsot is, de a kiküldöttet még sokáig nem nevezték néven. 1282–83-ban Erzsébet királyné adott parancsot a konventnek, hogy udvari ifjának iktassanak egy földet. 1288-ból is maradt egy konventi oklevél, mely először tett bizonyosságot igazságszolgáltatási ügyben. 1298-ban a nádor, 1307-ben a szlavón bán és többek között Somogy megye ispánja igényelte a konvent közreműködését, 1322-ben pedig az ispánnak, alispánnak és a szolgabírának, vagyis a megyei hatóságnak címezte a konvent a jelentést.⁴⁸ Pannonhalma 1258-ban adott ki először külsőmunkára vonatkozó oklevelet, rendszeres relációs tevékenységének időszakában a király, a királyné, a nádor, az országbíró és a tárnokmester intéztek parancsot a konventhez. A kolozsmonostori konventhez intézett megkereső levelek számarányai mutatják, hogy Erdélyben a király, a vajda és az alvajda kormányzati és igazságszolgáltató tevékenysége igényelte legnagyobb számban a hiteleshely közreműködését. Szekszárdon az interregnum idején és V. László kormányzatának első felében a királyi tanács, illetve Hunyadi kormányzó parancsai is előfordulnak.⁴⁹ A kijelölt királyi emberek legtöbbször a környék birtokosai közül kerültek ki, de az ügyek jelentősége indokolhatta, hogy a királyi kúriából különleges kiküldöttet indítottak útra, akinek az eljárását volt hivatva a konventi ember tanúsítani.⁵⁰

A külső munka ügykörének fokozatos kiteljesedése azt is megmutatja, hogy egy-egy hiteleshely vállalt-e tudatos szerepet vidéke jogéletében. Abból, hogy a kolozsmonostori konvent kiküldte emberét a nemesi közgyűlésekre, hogy ezzel is megkönnyítse a hiteleshely igénybevételét, jó okkal lehet arra következtetni, hogy a konvent itt teljes egészében tudatosan vállalta a rá háruló feladatkört.⁵¹ 1318-ban Pál királyi asztalnokmester és somogyi ispán a somogyi konvent előtt tett bevallást négy bírótársával és más nemesekkel hozott ítéletének ügyében. Ha a négy bírótárs alatt a szolgabírák értendőek, talán a somogyi konvent is a kolozsmonostorhoz hasonló módon illeszkedett a megye jogéletébe, jelentéseit mindenestre feltűnően gyakran intézte a megye hatóságához.⁵² A kapornaki konvent forgalmának Zsigmond-kori fellendülésében ugyancsak közrejátszhatott az a tény, hogy az Anjou-kor óta rendszeresen tartottak itt megyei törvényszéket, *sedriát*, aminek az adminisztrálása tetemes mennyiségű feladatot rótt a konventre.

A hiteleshelyi külsőmunka nem csak jövedelmet és a külvilággal való kapcsolatot jelentett adott esetben a kiküldöttnek, hanem veszélyeket és tetemes fáradságot is, sőt a rendi életre is jelentős befolyást gyakorolhatott. 1508-ban a rendi vizitátorok Somogyvárott éppen azt emelték ki az ottani állapotok ismertetése közben, hogy az ötből két szerzetes állandóan királyi parancslevelekkel úton van, és a végrehajtással foglalatoskodik, s többek között ezért hanyagolják el liturgikus teendőiket.⁵³ Miután 1351-től fogva fokozatosan nőtt a bencés konventek terhelése is, a legtöbb konvent azzal igyekezett a liturgikus feladatkör ellátása érdekében szerzeteseit tehermentesíteni, hogy a hiteleshelyi külsőmunkába bevonta a konvent karpapjait és karbeli klerikusait,⁵⁴ illetve a monostor joghatósága alá tartozó papságot.

⁴⁸ *Borsa 1995*, 10–11; *Borsa 1992*, 7; *Borsa 1995*, 11; *Borsa 1995*, 13–14; *Borsa 1995*, 15; *Borsa 1996*, 51; *Borsa 1996*, 58.

⁴⁹ *Szovák 1996*, 424; *Sipos 1979*, 43; *Szakály 1968*, 17.

⁵⁰ 1516-ban a királyi személyes jelenlét bíróságának ítélőmestere ment ki: *Komjáthy 1970*, 36–37; 1519-ben Hatvani Dénes deák: *Komjáthy 1970*, 19.; 1525-ben Kölkedi János deák: *Komjáthy 1972*, 52. A pannonhalmi Anjou-kori esetek: *Szovák 1996*, 435.

⁵¹ 1368-ban a tordai közgyűlésre az apát, a *custos* és a *cantor* jelentek meg „monostorunk rendtartása és ősi jogszokása szerint.” *Sipos 1979*, 40.

⁵² *Borsa 1996*, 56. A megyei hatósághoz címzett jelentés 1322-ben: *Borsa 1996*, 58, 1326-ban: *Borsa 1996*, 64.

⁵³ *PRT III*. 617.

⁵⁴ *Szakály 1968*, 43 ezeket világiaknak tartja.

Pécsváradon már 1296-ban előfordult, hogy egy hatalmaskodási ügyben nem konventi tag, hanem Detre, az apátság katolyi templomának papja járt el hiteleshelyi tanúbizonyságként. Somogyvárott 1322-ben fordult elő először a konvent káplánja hasonló szerepkörben. Pannonhalmán 1358-tól kezdve rendszeresen az apátság plébániáinak papjai vagy a világi notáriusok kísérték a királyi embert. Kolozsmonostoron ugyan a legtöbb esetben a konvent egyszerű tagjai vagy papjai szerepeltek kiküldöttként, néha még dignitáriusok is, nem volt azonban ritka eset az sem, hogy kóruspapok, a rend birtokain lévő templomok papjai vagy a hiteleshely világi *notarius*a járt el a felkérésnek megfelelően. Szekszárdon túlnyomó többségükben szerzetestestvérek, szerzetes férfiak, szerzetesek, konventi szerzetes, konventbeli papok vettek részt a kiküldetésekből, előfordult köztük néha *diaconus* (1384, 1400, 1418), *subdiaconus* (1389, 1400, 1407), áldozópap (*presbiter*, 1404, 1411, 1469, 1471, 1498), kóruspap (1342–43), de a perjel és az őrszerzetes ritkán voltak kiküldöttek. De Szekszárdon is szerepeltek a birtokok papjai (1313, 1339, 1374, 1402, 1413), akik valószínűleg a konvent külső tagjainak számítottak.⁵⁵ Az 1508. évi helyzet kialakulásában a visszaélések megszüntetését célzó törvények játszottak alapvető szerepet. Az 1486. évi 10. törvénycikk ugyanis előadja, hogy a káptalanok és konventek végrehajtásra rendszerint oltárigazgatókat, káplánokat, gyakran iskolásokat megkoldulókat küldenek ki, s ezek könnyen megvesztegethetők. Ezért elrendelte a törvény, hogy ezentúl a konventek csak papi hivatallal rendelkező rendtagokat delegálhatnak a királyi ember mellé, akiknek emellett még esküt is kell tenni az igazságosság megtartására. Az 1492. évi törvény 44. cikkelye ehhez még hozzátette, hogy a konventekben legalább hét áldozópapi rendű szerzetesnek kell lennie, mert csak így biztosítható a pecsét megfelelő őrzése és az oklevélkibocsátás tisztasága.⁵⁶

A hiteleshely személyzete

A bencés monastorokat alapítóik nem azért hozták létre, hogy írásbeli igényeket elégítsenek ki, hanem hogy az ott élők a napi liturgia szabta keretek között imádkozzanak saját és kegyuraik lelkiüdvösségéért és a viláéért, biztosítsák azt a kollektív, az állandóság érzésére alapozott vallási élményt, mely a kora középkor embere számára elengedhetetlenül szükséges volt. Hogy azután a rend tagjai ritkán jutottak el az egyetemekre, azon talán kevésbé kell csodálkozni. Azt azonban talán mégsem lehet kétségbe vonni, hogy olyan bencés apátok, mint Uros és Szigfrid, koruk legműveltebb fői közé tartoztak. Az írásbeli feladatokat mindenestre az első évszázadok során a szerzetesek maguk végezték, s mint a pannonhalmi *chartularium* is mutatja, nem csak oklevelek, de kódexek készítésére is elegendő tudással rendelkeztek. 1201-ben Pannonhalmán Vid *magister*, 1232-ben Garamszentbenedeken Jakab *magister*, tehát a monostori iskola vezetői, később Pannonhalmán 1231-ben Orbán szerzetes pap, 1241-ben pedig Kilián szerzetes foglalatostkodtak az oklevelek kiállításával.⁵⁷ A hiteleshelyek forgalmának fellendülésével azonban hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy egyrészt a királyi hatalom és a bírósági gyakorlat nagyfokú egyöntetűséget kíván az oklevelek alakai és tartalmi megformálásában, másrészt a jogi ügyletek megszövegezése magas fokú (szokás)jogi ismereteket követel, melyeket vagy elméleti képzés keretében vagy a tapasztalat folytán hosszú gyakorlatban lehet elsajátítani. A szerzetesek ezért fokozatosan kiszorultak a hiteleshelyi munka írásbeli részének végzéséből, s azt olyan világi írástudókra bízták, akik hivatásszerűen foglalkoztak oklevélfogalmazással, s megvetették ezzel a világi értelmiség középkori alapjait. A különböző bencés monastorok abban éppenséggel jelentősen eltértek a

⁵⁵ Kőfalvi T. 1998a, 137; Kőfalvi T. 1999; Borsa 1996, 59; Szovák 1996, 434–435; Sipos 1979, 43; Szakály 1968, 43–44.

⁵⁶ *Decreta regni Hungariae 1458–1490*, 272; *Corpus iuris*, 508.

⁵⁷ *Solymosi 1996a*, 490.

nagyobb forgalmat bonyolító káptalanoktól, hogy a 14. századtól rendre világi jegyzők, notariusok jelentek meg náluk, akik azután hosszabb-rövidebb ideig irányították a konventi oklevelezést.

Pannonhalmán 1336-ban és 1351-ben még szerzetesek írják az okleveleket, 1373-ban is feltűnik Egfy szerzetes ebben a szerepkörben, rendszerint azonban 1359-től fogva világi jegyzőt foglalkoztat a konvent: 1359–1362 közt István, 1364–1368 közt Tamás közjegyző, 1369–1370-ben Miklós, 1374–1382 közt Jakab és János deákok a konvent alkalmazottai. Szekszárdon 1321-ben Domonkos mester, 1344-ben Miklós mester,⁵⁸ 1419-ben Bertalan mester, 1384-ben pedig Barnabás deák, Somogyvárott 1297-ben András mester, 1325-ben Demeter mester a *notarius*. Kolozsmonostoron az első ismert *notarius*, Mihály mester megjelenése 1340-ben, illetve az első adatok a protokollum vezetésre 1334-ből biztosan arra vallanak, hogy megalakult egy iroda, mely rendszeres hivatali ügyintézésrel foglalkozott. A későbbi *notariusok* között kolozsvári, szász, illetve szegedi polgárszármazékok is voltak, de a nagy átlag a kisbirtokos nemesség köréből került ki.⁵⁹ Hamarosan a kiterjedt oklevelezés segédszemélyek foglalkoztatását is megkövetelte. 1329–1341 között ilyet kell sejtenuünk a somogyvári Pál mester *prothonotarius* személyében, 1367–1369 között a Tamás közjegyző mellett működő János deákban és Szekszárdon 1397-ben Tamás deák *subnotarius* alakjában.⁶⁰ A jegyzők sorsa sok esetben szorosan összekapcsolódott a monostor életével. Somogyvárott 1297-ben András mester a monostorban betegágyban fekvve végrendelkezett Andronicus mester fehérvári örkanonok és Koromszói Péter fia Mihály mester jelenlétében. Az ő kései utóda, Szatai János közjegyző, aki egyebekben fehérvári kanonok, somogyvári plébános és belovári dékán is volt, 1524-ben az apátságban állítatott sírkövet (vagy kripta fedőt).⁶¹ A kolozsmonostori konvent kiterjedt oklevéladó működése lehetett az oka annak, hogy a konvent világi jegyzői nem ritkán jelentős pályát futottak be, eljutottak a királyi udvar bírósági irodáiig is, de némelyikük a vajdai kancelláriában ítélőmesterségig is vitte. Foglalkozásuk akár apáról fiúra is szállhatott, mint az 1500-as évek fordulóján Zwchaky János és fia Ambrus esetében is történt. Volt olyan is, mint az esztergomi kanonoki és királyi titkári rokonsággal rendelkező Keszölczi Sebestyén, aki 20 esztendő keresztül vezette a hiteleshelyi munkát (1499–1519), nagy valószínűséggel egész életén keresztül. Alacsony származású notárius esetében az anyagi lehetőségek csapdáját nehéz lehetett kikerülni. Az 1380-as években László vajda azért ítélte halálra az alacsony származású, de jól házasodott István fia István deákot, mert hamis pecséteket és okleveleket készített.⁶²

Az 1492. évi 49. törvénycikk elrendelte, hogy a perjel és a *custos* felelősek az oklevéladás tisztaságáért. Kettejük közül, úgy látszik, a perjelnek, vagy a vele azonos feladatkört betöltő dékánnak a szerepe volt jelentősebb. Az apát mindenesetre a legkritikábban vett részt az ügyek intézésében. Pécsváradon valamilyen okból a szőlő elidegenítések esetén tartották fontosnak személyének feltüntetését az Árpád-kor végén. Somogyvárott csak a hahóti monostor alapítólevelének átírásánál említették, egyébként szerepe az egyházkormányzati ügyekre korlátozódott. Szekszárdon 1462-ben a király megváltozott szándékának megfelelően az apát parancsolta vissza a konvent testimóniumát a végrehajtás színhelyéről.⁶³ A perjel is és a dékán is a konvent képviselője és érdekeinek érvényesítője volt, érthető, ha őt tekintették a hiteleshelyi munka felelősének. Pécsváradon mindenesetre a

⁵⁸ Ez esetleg azonos lehet az 1342–43-ban és 1345-ben deák kóruspapként emlegetett Miklóssal: *Szakály 1968*, 43.

⁵⁹ *Szovák 1996*, 434; *Szakály 1968*, 30–32; *Borsa 1995*, 17–18; *Borsa 1996*, 63; *Sipos 1979*, 44–45.

⁶⁰ *Borsa 1996*, 67; 1338: *Borsa 1997*, 26; 1341: *Borsa 1997*, 28; *Szovák 1996*, 434; *Szakály 1968*, 32.

⁶¹ *Borsa 1995*, 17–18; *Várady 1999*, 58. Szatai János alkalmasint azonos lehet az 1525-ben említett fehérvári kanonok János mesterrel: *Köblös 1994*, 350 (53. sz.).

⁶² *Sipos 1979*, 45–46.

⁶³ *Kőfalvi T. 1998a*, 143; *Borsa 1996*, 49; *Szakály 1968*, 40.

korai időszakban a dékán lehetett az oklevéladás irányítója, Szekszárdon a perjel állt a méltóságsorok élén, s lényegében ugyanez lehetett a helyzet Pannonhalmán és Somogyváron is, holott a méltóságsorok rendszerint az apátot szerepeltették a méltóságsor élén.⁶⁴

A hiteleshelyek tárgyi emlékei

A hiteleshelyi munka legnagyobb számú és minden kétséget kizárólag legfontosabb emlékegyüttesét az a sok tízezer oklevél jelenti, melyeknek a részletes feldolgozásával néhány kivételtől eltekintve mindezideig adós az oklevéltan. Mivel ilyen részfeldolgozások nem állnak jelenleg rendelkezésre, s tér sincs ehelyütt részletvizsgálatok eredményeinek közlésére, nehéz lenne a közismert általánosságokon túl átfogóan nyilatkozni az okleveles emléktanról. Szükséges azonban megemlékezni néhány olyan emlékről, melyeket a köztudat ritkán kapcsol az egykori bencés hiteleshelyek emlékéhez.

Köztudottan a pecsét az az eszköz, mely a fogadalmas szerzetesek testületét, a konventet reprezentálta, s amelyet az oklevelek hitelesítésére használtak. A konventek rendszerint az egész középkor folyamán egy pecsétnyomót használtak. Így a pécsváradi konvent működése során végig egy pecsétet használt, mely a 13. század első felében keletkezhetett.⁶⁵ A *typariumok* közül néhány korunkra is maradt, így például a pannonhalmi és a garamszentbenedeki, a legtöbb esetben azonban a lenyomatokból kell visszakövetkeztetni a konventi pecsétalkalmazatára. Pannonhalmi első konventi pecsétje az 1201. évi oklevélen maradt fenn, méreteiből ítélve ez nem azonos a később használt pecséttel. A váltásra valószínűleg az apáti és konventi jövedelmek 1226. évi megosztásakor kerülhetett sor, s ekkortól a konvent a nagyméretű kerek pecsétet használta összes kiadványa hitelesítésére.⁶⁶ Más konventek esetében a pecsétváltásra csak jóval később került sor. A kapornaki konvent oklevéladása 1351–1401 közt szünetelt, minden valószínűség szerint azért, mert régi, 13. századi pecsétjét érvénytelenítették, s csak 1400 körül véstek új pecsétnyomót, amikortól újraindult az oklevéladás.⁶⁷ A szekszárdi konvent új pecsétnyomójának elkészíttetését talán Vince őrserzetes 1467. évi oklevélhamisításai tették szükségessé, de az új pecsét itt nem jelentett pecsétváltást, mert az új, mandorla alakú pecsétet ezentúl a pátensek és relációk megpecsételésére használták, a régi kerek pecsétet pedig továbbra is alkalmazták a kiváltságos formájú okleveleken. A kisméretű oklevelek miatt azután sor került 1509-ben a mandorla alakú pecsét kisebb változatának megvésetésére is a felirat csekély módosításával.⁶⁸ Kolozsmonostoron a konvent 1381-ben István fia István deák oklevélhamisításai miatt volt kénytelen új pecsétnyomót vésetni, amelyen nem csak a felirat, de a Szűz Máriát ábrázoló pecsétkép is némiképpen megváltozott, ezt azután 1556-ig használták.⁶⁹ A szentjobbi konvent 1469 előtt nem sokkal készült gótikus pecsétnyomóját számunkra ismeretlen okból 1482 táján új pecséttel váltották fel.⁷⁰ A garamszentbenedeki konvent korai, 13. századi pecsétjét a 14. század első felében cserélték korszerűbbre, majd ezt királyi parancsra váltották fel az 1462-ben vésetett pecsétnyomóval, mely korunkra maradt.⁷¹

A pecsételés mellett az idegen jogok biztosításának másik módja az oklevelek egyik példányának megőrzése volt. Pannonhalmán már 1257-ben és 1278-ban, Pécsváradon egy végrendelet kapcsán 1280-ban tudunk arról, hogy a kiállított oklevelet vagy annak egyik

⁶⁴ *Solymosi 1996a*, 490. *Kőfalvi T. 1998a*, 145; *Szakály 1968*, 40–41.

⁶⁵ *Kőfalvi T. 1998a*, 147; *Takács 1992*, 77.

⁶⁶ *Solymosi 1996a*, 489–490.

⁶⁷ *Takács 1992*, 68–69.

⁶⁸ *Szakály 1968*, 26; *Takács 1992*, 83.

⁶⁹ *Sipos 1979*, 47; *Takács 1992*, 69–70.

⁷⁰ *Takács 1992*, 84–85.

⁷¹ *Takács 1992*, 84–85. Az 1462. évi pecsétmegújításra ld. *Szentpétery 1930*, 216.

példányát elhelyezi a konvent a saját levéltárában. Effajta eljárásra nem ritkán azért került sor, mert az oklevél esetleg több kedvezményezett javára szólt, mint ahány példány kiállítását megfizették.⁷² Az őrzés valószínűleg a saját jogokat biztosító oklevelektől külön került sor, mert a pannonhalmi konvent 1400 körüli oklevéljegyzékében nem szerepelnek a későbbi hiteleshelyi levéltár már akkoriban is Pannonhalmán őrzött oklevelei. Szekszárdon nyoma van annak, hogy Farkasd falu birtokosainak oklevelei a szekszárdi monostorban voltak elhelyezve letétként 1366-ban, de az apát jogellenesen kiadta ezeket másoknak. Innét egyébként 1500-ból van adat arra, hogy a levéltárból előkeresnek egy 1400-ik évi oklevelet, majd ezt átírják.⁷³

1518-ban a somogyi konvent olyan oklevélről állított ki átíratot a felek kérésére, melynek eredetijét „a szokott módon a konvent sekrestyében helyezték el.”⁷⁴ A késő középkorban a relációk esetében azok fogalmzatát a parancslevél hátlapjára vezetve öríték meg.

A kivonatos őrzés másik elterjedt formája a protokollumvezetés volt. A bencés hiteleshelyek közül egyedül Kolozsmonostor középkori protokolluma maradt fenn, ebből azonban nem csak a konvent hiteleshelyi forgalmáról alkothatunk képet, hanem a hivatali írásbeliség gyakorlati vonatkozásairól is. Az első adat 1334-ből való, de folyamatosan 1438-tól vannak meg a jegyzőkönyvi bejegyzések. Csak a bevallásokat vezették be a protokollumba, azoknak is csak a kontextusát, a formulákat rendre elhagyták. A protokollum egyrészt az oklevélőrzést és a másolatok kiadását szolgálta, de az, hogy néhány bejegyzett relációban a neveket sziglákkal helyettesítették, arra vall, hogy formuláskönyv hiányában iratmintakönyvként is használták.⁷⁵ A zalavári protokollum legrégebb bejegyzése 1488-ból, a garamszentbenedekié 1495-ből, a kapornakié 1526-ból származik, de törzsanyaguk a Mohács utáni évtizedekből való.⁷⁶

A hiteleshelyek nem csak a jogügyek intézésének a fórumai, de egyszersmind a világi jogászártelmiség kiképzésének színhelyei is voltak az Anjou-kortól fogva a középkori Magyarországon, ahol is a jegyzők a mindennapi gyakorlatban adták át tudásukat hivatali utódaiknak. A gyakorlati tankönyv, amit ennek érdekében használtak, az oklevélformulákat, oklevélmintákat és elvi definíciókat egyaránt tartalmazó formuláskönyv volt, mely pusztán abban különbözött az egyetemi retorikai tankönyvektől, az *ars dictaminis*ektől, hogy éppen gyakorlati vonatkozásai voltak részletesebben kidolgozva és kerültek előtérbe. Ennek egyetlen olyan emléke, melyet egy bencés hiteleshelyhez lehet kötni, Mátyás király uralkodásának utolsó évtizedéből származik, s összeállítása minden bizonnyal a somogyi konvent valamelyik jegyzőjéhez köthető. A Somogyvári Formuláskönyv két részből áll. az időben korábbi, kúriai oklevélmintákat felölelő része a királyi udvarban jött létre, majd amikor 1470 táján az udvari jogászok közül számosan vidéki intézményekhez, főleg hiteleshelyekhez szegődtek, a kör egyik tagja, Kékcsei Izsó János a somogyi konventnél talált munkát világi jegyzőként. Bónis György feltevése szerint ő lehetett az, aki a kúriából magával hozott gyűjteményt az 1480-as évek derekán kiegészítette annak második részével, mely jobbára hiteleshelyi anyagot ölel fel. A formuláskönyv nagyjából olyan joganyagot őriz, mely alapvetően Mátyás 1486. évi reformját megelőzőleg volt mérvadó. Rendszerezettség tekintetében az első, kúriai rész messze fölülmúlja a hiteleshelyi második részt, ez utóbbi azonban jóval közelebb áll a való élethez, formulái kevésbé vázlatosak, több történetileg is

⁷² Szovák 1996, 429; Kőfalvi T. 1998a, 138.

⁷³ Szakály 1968, 44.

⁷⁴ Komjáthy 1970, 41. 1519-ben és 1526-ban is kerestek elő oklevelet a sekrestyéből: Komjáthy 1970, 44; Komjáthy 1972, 56.

⁷⁵ Sipos 1979, 48. A protokollum kivonatait az időrend helyreállításával közölte: Jakó 1990.

⁷⁶ Bónis 1964, 134, 136, 140–141. A Jakónál említett pannonhalmi regisztrumvezetési adat valójában a győri káptalanra vonatkozik (Jakó 1990, I. 135). Éppenséggel úgy látszik, hogy több konventnél nem éltek a protokollum nyújtotta lehetőséggel.

értékesíthető adatot tartalmaznak. Külön is becsesté teszi a formuláskönyv tartalmát a bencések szempontjából az, hogy benne történeti jellegű, krónikás feljegyzés is található, mely minden kétséget kizárólag a jegyzőn kívül a somogyvári szerzetesek érdeklődését is kiszolgálta, legalább is ezzel magyarázható az, hogy az ercsi monostor történetéről kifejezetten bencés eredetű híryanagot is felölel.⁷⁷ Ismeretes, hogy hiteleshelyi használatra készült azon 16. századi kivonatos krónikák közös őspéldánya is, melynek legjelentősebb darabja Knauz-krónikaként vált közismertté. A korunkra jutott bővebb krónikáktól független híryanagot is őrző mintapéldány Mátyás uralkodása idején, mindenesetre 1473 után jött létre, s Hóman Bálint és Bartoniek Emma feltevése szerint interpolációi a Szent László-kori *Gestának* is alapul szolgáló Somogyvári Krónikára vezethetők vissza.⁷⁸ Bár a Somogyvári Formuláskönyv történeti bejegyzései további beható vizsgálatokat igényelnek, az ercsi monostorról bejegyzett hír mindenestre annak bizonyítéka, hogy Kékcsei Izsó János összeállításának kibővítéséhez Somogyvárattól jó történeti anyag állt rendelkezésre.

Egy újabb bencés hiteleshely: a somogybői konvent

Úgy látszik, az eddig ismert és számon tartott hiteleshelyek száma gyarapítható a Somogy megyei bői konventtel is. Érdeklődésünkre ez az intézmény annál is inkább számot tarthat, mert okleveles adatok ugyan csak a 13. század második felében szólnak a Bő nemzetség monostoráról, 12. századi templomának alapjai azonban az elmúlt évtizedekben napvilágra kerültek, s egyáltalán nem közömbös annak eldöntése, vajon melyik szerzetesrend is lakta a Szentkeresztről nevezett prépostságot.⁷⁹ Ha tekintetbe vesszük a régészeti ásatás kronológiai következményeit, az alapítás idején a bencés, premontrei vagy ciszterci szerzetesekről kerülhetnének szóba, több tényező is arra a megfontolásra vezet azonban, hogy a somogyi Bőn bencés szerzetesek éltek a középkorban. Először is a premontreiek és a ciszterciek korai monostorjegyzékeiben a 13. század első felében nem szerepel a konvent. Az sem téveszthető szem elől, hogy 12. század viszonyai között a nemzetségi igényeknek legtöbbszörre a bencés szerzetesség felelt meg. Végül — ugyan meglehetősen kevés kiadványa maradt korunkra — de a konvent kétségtelenül folytatott hiteleshelyi tevékenységet, amivel szerzetesrendek közül jobbra csak a bencés, a premontrei és a johannita konventek foglalkoztak a középkorban. Ez utóbbi döntő érv lehet a rendi hovatartozás meghatározásához. A konvent első kiadványa 1260-ból maradt ránk, ám ez biztosan nem a hiteleshelyi oklevéladás során keletkezett, hisz az ilyei Ipoly fia Ugra ispán feleségének, baráti János lányának, Máriának a végrendeletét foglalták írásba a konvent tagjai, végrendeletek írásbafoglalásával pedig a ferences és a domonkos szerzetesek is foglalkoztak. Az oklevél Imre prépostot és a Szent Kereszt-monostor konventjét nevezi meg oklevéladóként.⁸⁰ A hagyományosan hiteleshelyi kiadványként értelmezett 1323. évi oklevél sem tekinthető a konvent hiteleshelyi tevékenysége bizonyítékának, mivel Péter szerzetestestvér, a bői Szentkereszt-monostor prépostja nevezi meg magát oklevéladóként, s jelentésből világosan kitűnik, hogy Henrik veszprémi püspök megbízását teljesítette s egyházkormányzati ügyben járt el.⁸¹ Ez egyetlen

⁷⁷ *Bónis 1957*, 117–133, a történeti jegyzetekre: 132. A formuláskönyv ma a marosvásárhelyi Teleki-Bolyai Könyvtárban MS 374. számon található, fotója: Df 292658. Az ercsi monostort érintő bejegyzésekre ld. *Győrffy II.* 360–361.

⁷⁸ *SRH II.* 323–326.

⁷⁹ Magyar Kálmán (*Magyar 1984*, 12–13.) ismeretlen rendhez tartozónak mondja, de közben Csánki népszerű munkája nyomán többször hangsúlyozza – ugyan tévesen értelmezett adatok alapján – hiteleshelyi mivoltát. Hervay L. Ferenc (*Magyar Katolikus Lexikon*, II. 16.) rendi hovatartozását ismeretlennek tartja, de elképzelhetőnek tekinti, hogy ágostonos kanonokoké volt. Puskely Mária (*Puskely 1998*, II, 1160.) határozottan a szabályozott kanonokok lateráni kongregációjához sorolja.

⁸⁰ 1260: *Wenzel VII.* 540–541 (384) = Df 243 659.

⁸¹ *Kumorovitz 1953*, 61. sz. = *Anjou-kori oklevéltár VII.* 220. sz. = Df 200 114.

fennmaradó oklevél, az 1302-ben kelt hártya privilegiális kétségtelenül kimeríti a hiteleshelyi kiadvány fogalmát. Az oklevéladó a *Bői Szent Kereszt monostor konventjeként* nevezi meg magát, s két, a monostortól független világi személy birtokügyletét örökítette meg.⁸² Magyarázatra legfőljebb ez esetben az szorul, hogy az élén álló személy miért volt prépost. Csábító lehetőség, hogy az adatot összefüggésbe hozzuk a 12. század első felében működött Ottó fia János királyi *notariussal*, akit a krónika somogyi prépostnak (*Symigiensis prepositus*) is nevez, s minden bizonnyal tekintélyes egyházi javadalommal rendelkezett. Ez utóbbi egyházi állására nézve Kubinyi András is Csóka J. Lajos nézetét tartja a leginkább elfogadhatónak, miszerint a pannonhalmi apátság somogyi jószágkormányzóját kellene a somogyi prépost alatt értenünk,⁸³ mindenesetre elképzelhető, hogy a bői konvent életét egy, az apátnál alacsonyabb rangú prépost irányította, aki a perjelségekhez hasonlóan bírhatott bizonyos önállósággal, de lehetett más monostor (pannonhalmi, somogyvári) prépostja is. Azt sem szabad teljesen elvetnünk, hogy a monostor élén valójában apát állt, pusztán a véletlennek köszönhető, hogy a végrendelkezésnél és a püspöki megbízás esetén az apát után következő konventi tag, a prépost lett megnevezve, mint az ügy intézője. A szintén bizonytalan rendi hovatartozású rahoncai konvent oklevelének intitulációjában is perjel szerepel az apát helyett.⁸⁴ Ha egyetlen hiteleshelyi kiadvány elbír ekkora súlyt, akkor lehet bizonyos fokú valószínűsége annak, hogy a bői konvent is bencés szerzetesekből állt, akiket vagy önállóan vagy egy főlérendelt monostor megbízottjaként egy prépost irányított.

⁸² *Fejér VIII/6. 2–4. = Anjou-kori oklevéltár I. 265. sz. = D1 40290.*

⁸³ *SRHI. 450 (161. fejezet); Kubinyi 1999, 10–11 (= Kubinyi 1975, 62).*

⁸⁴ *Solymosi 1996a, 486.* Sajátos a helyzet a Csanád megyei Itebő esetében, ami eredetileg bencés monostor volt, de 1221-ben társaskáptalanná szervezte át pápai engedéllyel a püspök (v.ö. *Juhász 1926, 106–109*), így itt a bencések és a prépostság egymást követően léteztek.